

SZÓKE KATALIN

A szerelem és halál vonzásában*

IVAN BUNYIN ALKOTÓI ÚTJA

Az orosz irodalom első Nobel-díjas írója, Ivan Bunyin személyében, ahogy a Stockholmi Királyi Akadémia indoklásában olvasható volt, 1933-ban egyúttal kitüntették a korábbi, XIX. századi orosz irodalmat is; mivel Bunyin hű őrzője és továbbfejlesztője a Tolsztoj, Turgenyev, Goncsarov és Csehov neve által fémjelzett tradíciónak. Az „orosz irodalom Proustja”, a vele együtt a XIX. és XX. századfordulón pályájukat kezdő írókhoz és költőkhöz viszonyítva „konzervatív” ízlésű alkotónak számított: nem szenvedhette a modernista irányzatokat, a kísérletezés pusztán formára szorító buvácsmutatványait. Emiatt gyakran igazságtalanul bírálta kortársait, például a szimbolistákat, miután nem vette észre, hogy a mutatványos külsín mögött azok is éppoly komolyan reagálnak a kor kulturális dilemmáira, válságjelenségeire, mint ő maga. S annak ellenére, hogy Bunyin soha nem tűzte zászlajára a divatos irodalmi irányzatok és bölcséleti áramlatok nevét, az orosz prózában az impresszionizmus képviselőjének számít – noha egyedül az impresszionizmus címkéje vajmi keveset mond erről a bonyolult íróról –, és munkásságában felfedezhetők azok a gondolatok is, melyek a kor orosz vallásbölcselőit (Szolovjov, Bergyajev, Florenszkij, Bulgakov) élénken foglalkoztatták.

Ivan Bunyin 1870-ben született Voronyezsben, részben lengyel eredetű, ősi orosz nemesi család leszármazottja. 19 éves korában – még gimnáziumi tanulmányait sem fejezte be Jeleckben, csak négy osztályt végzett el –, anyja szavai szerint „egy keresztrel a nyakában” hagyja el a nemesi fészket, hogy megismerje a vidéki Oroszországot. Különléte foglalkozásokat űzött: újságíró volt Orjolban, könyvtáros Poltavában. Később visszaemlékezéseiben így jellemzi akkori önmagát: „Szabadgondolkodó, aki közömbös nemcsak a kék vér, de azon veszteségek iránt is, amelyek ezzel voltak kapcsolatban.” Sokat olvas, szinte az egész orosz irodalmat, Shakespeare-t, Goethét, Byront, Mickiewiczet. Bátyja, Julij hatására, aki közel állt a narodnyik mozgalomhoz, filozófiával is foglalkozni kezd, tanulmányozza, a narodnyik gondolkodó, Mihajlovskij, illetve Kuno Fischer és Spencer műveit. Egy ideig a tolsztojánus eszmék vonzáskörébe kerül, de gyorsan szakít velük. Tökéletesen megtanul angolul, 25 éves, mikor Longfellow-t fordít.

Az irodalmi pályán mint költő indul el: első verse 1887-ben jelent meg, első verseskötete 1891-ben. A *Hulló levelek* című versgyűjteményéért 1901-ben már Puskin-díjjal jutalmazták. Költészetében a természeti és filozófiai líra összekapcsolására tesz kísérletet. Verseiben is megmutatkoznak prózájának jellemző vonásai: a tömör és plasztikus ábrázolásmód, a színek és hangok iránti felfokozott érzékenység, valamint a lételméleti kérdések és a természet képi világának egymásra vetítése.

* A tanulmány a közeljövőben az Osiris Kiadó gondozásában megjelenő Ivan Bunyin: Az emésztő tűz. Elbeszélések szerelemről és halálról c. könyv utószava.

Bunyin első elbeszélését 1893-ban írja. 1899-ben ismerkedik meg Gorkijjal, akihez aránylag hosszú barátság fűzte, annak ellenére, hogy több kérdésben nem értettek egyet. Feleségével az 1910-es évek elején többször is vendégeskednek nála Capri szigetén. Bunyin főként a Gorkij vezette Znanyije kör köteteiben publikálja műveit, de kiadja elbeszéléseit a szimbolisták almanachja, a Szkorpion is. Az első elbeszélésekben már megmutatkozik a bunyini próza sajátos hangvétele és tematikája. Korai művei mintegy *epitáfiumok*, a falusi és a nemesi világ széthullásának líraiságát, a pusztulás esztétikumát adják át. Ezekben a novellákban mindennek előtt döntő a lírai indíttatás, Bunyin számára nagyon fontos a belső hangzás, melynek érdekében, Gogol és Turgenyev mintájára helyenként ritmizálja a prózát, de nem olyan mértékben, mint a szimbolisták közül Andrej Belij tette, aki regényeiben a ritmizációt alapvető formateremtő elvnek tekintette. Ő inkább kedves írója, Flaubert tanácsát fogadta meg: „A prózához úgy kell hozzáadni a vers ritmusát, hogy közben megmaradjon prózának.” Döntőek az elbeszélésekben a hangulati elemek s a színek burjánzó sokfélesége, ami Bunyin prózáját az impresszionizmushoz közelíti. Tipikus mű ebből a szempontból az *Antonovka-almá* (1900), amely nosztalgikus visszaemlékezés a földbirtokosi lét „kihunyó szellemére”. Az antonovka-almák illata hívja elő az emlékeket, idézi fel a színeket, a rég leűnt életformát. Az impresszionista képek sorozata azt mutatja be, hogy a középnemesi kúriák hogyan válnak „az elvadultság tökéletes poémájává”, mikor a „kolduszegény kisbirtokosok uralma” következik be. Bunyin az első az orosz irodalomban, aki ennek a rétegnek a létformáját, pszichikumát hitelesen ábrázolta. A vidéki kisbirtokos nemesség csak ideig-óráig állíthatta meg a földbirtokosi lét pusztulását, s az író szerint tulajdonképpen ez az a réteg, amely arra hivatott, hogy nemesi világot a sírba kísérje.

Bunyin 1909-ben az Orosz Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja lesz. Ugyanabban az évben feleségével külföldi utazásokra indul, jár Görögországban, Törökországban, Palesztinában, Egyiptomban, Tuniszban, Indiában és Ceylonban. Az utazások során nemcsak látóköre bővül, hanem figyelme egyre inkább az örök értékek felé fordul, leginkább a szellemi folytonosság megőrzésének problémája izgatja a különböző nemzetek, kultúrák és vallások között. Az 1910–16-ig tartó periódus, munkásságának egyik csúcspontja; ekkor írja azokat az elbeszéléseit és kisregényeit, melyek nevét világszerte ismertté tették. Az oroszországi ismertséget a *Falu* (1910) című kisregénye hozta meg, melyet a kritika lelkesen fogadott. Bunyin a Kraszov testvérek sorsán keresztül a falusi Oroszország „lelkét” tárja fel, belülről ábrázolja létmódját, szokásrendjét, ambivalens érzésvilágát. Bunyint a néplélek „alappillérei” foglalkoztatják, a passzivitás, a fékezhetetlen ösztönök, az önsorsrontás. Bunyin prózájában a paraszt egyáltalán nem idealizált, inkább áldozatnak tekinthető, ám szörnyű kiszolgáltatottságában kegyetlen és gyanakvó, s ily módon „az orosz lélek szörnyű rejtélyének”, vagyis a lét értelmetlenségének megtestesülése. Az író szerint ez a pszichikum, vagyis a néplélek megváltoztathatatlan. Eppen ezért különvéleménye van az autochton orosz útról is: „Mindez a frázispuffogatás az orosz sajátlagos útról, melyen Oroszország az európai Nyugattól eltérő irányban halad, ez az eredendő népi elvekről való szóbeszéd, és az a kinyilatkoztatás, hogy a muzsik mondja ki majd a végső igazságot – olyan értelmetlenség, amely lefékezi a fontos dolgok véghezvitelét” – írja naplójában. Csehov mellett talán Bunyin az egyetlen olyan orosz író, akit a XX. századelőn alig érintettek meg a kollektivistikus utópiák: „Az orosz népnek és az orosz értelmiségnek, mielőtt arra törekedne, hogy megvalósítsa „Isten országát”, létre kell hoznia a talajt eme ország számára, vagyis szóval és tettel, tudatosan meg kell teremteni a kulturált létmód szilárd alapjait.”

A 10-es évek elejének másik jelentős elbeszélése, a *Száravölgy* (1911), melyben Bunyin a Hruscsov-család sorsán keresztül a pusztuló kisbirtokos nemességet mutatja be. A „száravölgyi lélek”, amely éppoly ambivalens, mint a paraszti lélek, a pusztuló birtokhoz való ragaszkodás, a szerelem és halál által megtépázott sorsok, romantikus nosztalgia a sztyeppe illatától kísérve – mindez a *Száravölgy* elégiája prózában. Bunyin tágabban és másképp értelmezi a nemesség fogalmát, mint Tolsztoj és Turgenyev: „Ismerjük Turgenyev és Tolsztoj nemeseit. Ennek alapján viszont nem lehet az orosz nemesség egészéről ítéletet mondani, mivel Turgenyev és Tolsztoj a felső réteget ábrázolja, a kultúra ritka oázisait. (...) Az uraknak a jelleme olyan volt, mint a holopoké: vagy uralkodni valakin, vagy félelemben élni.”

Miután Bunyin a „néplélek” titkát kutatta, őt is különösen érdekelt a régi Oroszország, a népi hitvilág, amely a pogányság és a kereszténység szimbiózisa, az orosz szentség, a sztarecek és szent együgyűek, a legendák máig élő világa. A XX. századelőn középpontba került a népi vallásos tudat kérdése: az értelmiség mintegy felfedezte magának az óhitűeket és a különféle sektákat, a misztikus (apokaliptikus) orosz népi tudat pedig főként a szimbolisták művészi fantáziáját mozgatta meg. Merezkovszkij, Remizov, Andrej Belij, Prisvin, Kuzmin műveiben az archaikus népi tudat imitálása, a népnyelvi stilizáció a prózanyelv megújítását eredményezte. Bunyin velük ellentétben nem követi ezt a stilizációs gyakorlatot. Narrációs technikájában általában két út közül választ. Vagy a népnyelv felhasználásával a „szkaz”-formát (egyes szám első személyű elbeszélés, közvetítő tudat – hős vagy elbeszélő – beiktatásával) követi, vagy a kvázi egyenes beszéddel imitálja a hős szavát (amely egyesül a szerzői szóval), s ily módon a hős világa a szerzői szó beleélő nyelvi gesztusaival tágul. Ez utóbbira példa az *Aszott fű* (1913) című elbeszélés. Ezt a Bunyin-művet maga az író a „paraszt Ivan Iljicsnek” nevezte, mivel témája megegyezik a Tolsztoj-regény fő tematikai vonulatával: itt is és ott is halálra készülődik egy ember, s számot vet addigi életével. Amíg Ivan Iljics halála előtt, a betegség kiváltotta rettegésben, arra jön rá, hogy addigi életét nem úgy élte le, ahogy kellett volna, megtapasztalja a teljes elhagyatottságot és magányt, nincs semmi, ami vigaszt nyújtana neki, addig Averkij, az *Aszott fű* halálra készülődő parasztembere nem ragaszkodik foggal-körömmel az élethez, ellentétben a magas beosztású hivatalnokkal. Tudja, hogy helyzete reménytelen, már teljesen közömbös a földi dolgok iránt, velük kapcsolatban mindent elfelejtett, ám mégis az igazi vigaszt az emlékezés nyújtja neki. Visszaemlékezik kora ifjúságára, arra a napra, mikor szerelmével találkozott, felidézi az alkonypirban játszó folyó képét, s kitarul a lelke – fogékonyvá válik az érzésekre, hangulatokra, a színekre és a hangokra: az anyagi világ minden kínja kitörlődik, csak az marad meg, ami valóban felemeli a lelket. Averkij ily módon eljut a teljes aszkézisig, mintegy „a semmiben él” (Bunyin), miután sikerült neki – ellentétben Ivan Iljicsel – lemondania mindarról, ami a teljesség, a lét egésze szempontjából lényegtelen. Bunyin nem véletlenül írja, hogy semmi sem határozza meg az embert annyira, mint emlékeinek a minősége. Ebben az elbeszélésben már megfigyelhető Bunyin későbbi műveire oly jellemző, kontrasztos látásmód: az élet és halál lényegében együtt van, csak egymás fényében nyer értelmet, egymásból következik; az alkotás pedig a „semmi” elfogadása, domesztikálása.

Az *Aglaja* (1916) című elbeszélés a régi orosz hitvilághoz vezet vissza, a népi misztikus tudathoz, melyben együtt élnek a kereszténység és a pogányság elemei. Aglaja figurája megelőlegezi a későbbi elbeszélések önpusztító nőalakjait, oroszos szépsége és természetellenes aszkézise kontrasztját a haláláról szóló tudósítás még inkább fokozza. Noha elfogadja

a sztarec által neki rendelt halált, utolsó pillanataiban mégis pogány szertartás szerint a Földanyához imádkozik, bocsánatát kéri, mert aszkézisével ellene vétkezett testben és lélekben. Bunyin a népi, „romantikus” egzaltáció kapcsán naplójában a következőket írja: „Két típus van a népben: az egyikben a régi Oroszország van túlsúlyban, a másikban a pogány, ősi gonosz szellem. Maga a nép beszél így magáról: »belőlünk, mint a fából, bunkót és ikont is lehet csinálni: a körülményektől függően, és attól, hogy ki dolgozza meg a fát – vagy Szergij Radonyezsszkij lesz belőlünk, vagy Jemelka Pugacsov.«”

Bunyin több, ez idő tájt íródott elbeszélésére jelentős hatást gyakoroltak a buddhista tanok. Az író élesen elválasztja egymástól a létet és létezést, s az utóbbit öncsalásnak, értelmetlennek, katasztrófálisnak tartja. Az egyén és mindenség antinómiája feloldhatatlan, mivel minden mulandó, ami emberi. „Az élet nem egyéb, mint unalmas téli nap egy mocskos csapszékben” – írja a *Csang álma* (1916) című elbeszélésében. Az emberi törekvések hiábavalóságát ábrázolja a *San-Francisco-i úr* (1915) című, ismert műve. A luxushajón, „fent” utazó milliomos végül „lent”, a hajó gyomrában végzi, ott rejtik el a koporsót, mivel a civilizáció nyújtotta ál-teljesség élvezetét megzavarja a halál: szívinfarktus végez vele. Az utasok nem akarják tudomásul venni az elmúlást, „sértődött arccal táplálkoznak”, hiszen őket a „vaskor” már kiüresítette.

Bunyin eleve tagadott mindenfajta forradalmat, beleértve a nagy francia forradalmat s az 1905-ös orosz forradalmat is. Így az 1917-es forradalmat sem fogadta el. Először a Krimbe menekül, majd 1920. január 20-án hagyja el feleségével Oroszországot; először Konstantinápolyba hajóztak, majd Párizsba mentek, ahol Bunyin haláláig élt. *Elátkozott napok* címen írta meg naplóját a forradalomról, amely hosszú ideig csak külföldön jelenhetett meg, Oroszországban 1989-ben adták ki először. A naplót 1918–19-ben, Moszkvában és Odesszában írja, a kiutazásra készülődve, annak tudatában, hogy lehet, sohasem látja viszont Oroszországot. Mikor Bunyin naplóját olvassuk, olyan érzésünk támad, mintha az „örök” orosz természet hátterében a falusi elbeszélések parasztjai kelnének életre. A napló hőse az elembertelenedett, manipulált tömeg, a „néhai szent orosz nép”. Bunyin kegyetlen őszinteséggel leplezi le az orosz értelmiségre oly jellemző önámító hazugságot, a népimádatot, amely mögött valójában mély közöny rejtett éppen imádatuk tárgya iránt. Az *Elátkozott napok* alaphangját Bunyin már-már depresszióba hajló, mély pesszimizmusa határozza meg. Mint író leginkább a „zűrzavaros idők” nyelve foglalkoztatja: felidézi az odesszai utca szófordulatait, a plakátok értelmetlen jelszavait, a munkássajtó félművelt cikkecskéit, vagyis a „tömeg” hangját. Ezzel a szubkulturális nyelvi kifejezésmóddal állítja szembe az irodalmi nyelvet; ezen a naplóíró akkor szólal meg, mikor a számára legkedvesebbről, a zűrzavar közepette az örök értékekről, a természetről és Oroszországról beszél. A párizsi emigrációban – ahol olyan jelentős orosz írók voltak, mint Kuprin, Zajcev, Remizov, Balmont, Cvetajeva, Smeljov és Merezkovszkij –, Bunyin először aktív szerepet vállal. 1925 és 1927 között a *Vozrozszenyije* című folyóirat publicisztikai rovatát vezeti. Konsztantyin Balmonttal együtt nyílt levelet írnak Romain Rollandnak, aki Szovjetunió-beli utazása kapcsán mintegy legitimálta a bolsevik hatalmat, hogy szemlélje józanul az oroszországi eseményeket.

Az 1920-as években, az emigrációban Bunyin munkássága kiteljesedik. Ekkor születnek meg olyan jelentős művei, mint a *Szerelem szentsége (Mitya szerelme)* (1924), a *Napszúrás* (1925) vagy a *Jelagin zászlós ügye* (1925). Ezekben az elbeszélésekben szervesen összekapcsolódik egymással Erosz és Thanatosz, ekkor teljesedik ki az író sajátos szerelemfilozófiája. Bunyin, ellentétben a szimbolisták szerelemfelfogásával nem csupán a szerelem transzcendensre irányuló, „égi” lényegiségét ismeri el, hanem a szerelem-

ben, amely szerinte a lét legmagasabb rendű állapota, a teljességet, a „mindenegységet” keresi. A szerelem egyrészt örök érték és olyan eleven erő, amely képes szembeszállni a halállal, a fizikai megsemmisüléssel és a mindennapok banalításával, mivel „rajongó letté” változtatja át az emberi életet, amely nélküle a legközönségesebb lett volna (*A szerelem nyelvtana*). Másrészt, a szerelem teljességébe beletartoznak az ösztönök és a szenvedélyek; ha hatalmukat az ember nem ismeri el maga felett, ha szembeállítja egymással az érzéki és az „égi” szerelmet, pusztulás lesz az osztályrésze. A szerelem Bunyinnál szervesen összekapcsolódik az emlékezettel is: műveiben az emlékezet jelenti, paradox módon egyszerre a határt és a kapcsolatot a realista és szimbolikus valóság között. Mindezek az elvek jól megfigyelhetők a *Szerelem szentsége* című kisregényben. Mitya szerelme Kátya iránt azért nem teljesebbé válik, mert eleve úgy rémlik neki, mintha „két Kátya volna”, az egyiket plátói, a másikat érzéki szerelemmel szereti, s miután a testi vágy és a lelki kapcsolat végzetesen elválik egymástól, így nem hozhatja meg a Mitya által vágyott teljességet. Mitya mint a szerelem teljességének megszállottja, az Aljonkához fűződő testi kapcsolatától is többet vár, mint pusztán fizikai kielégülést, önmagában az érzéki szerelem örömét nem képes elfogadni. Végso elkeseredésében – miután Kátya elhagyja – eldobja magától az életet, mivel a „megváltó szerelmet”, a reményt arra, hogy valaha is értelmes, teljes életet élhet, végképp elvesztette.

Az 1920-as évek elbeszéléseinek nőalakjai a femme fatale oroszos változatai: valahol elvesztették természetességüket, „elevenességüket”, ezért életük merő gyötrődés és szüntelen menekülvágy; gyakran „a művészetnek szentelik magukat”, de ez sem hoz számukra megnyugvást. Csillapíthatatlan és kielégíthetetlen érzékiségükkel, hideg intellektussal egyszerre vonzzák és taszítják a szerelemben teljességre vágyó férfiakat. Ilyen Szosznovszkaja, a Jelagin zászlós ügye című elbeszélés hőse, aki szerelmét gyilkosságra kényszeríti. Ebben a Bunyin-elbeszélésben úgy jelenik meg – mesterien ábrázolva – a femme fatale, a halott színésznő „portréja”, mint a kor szépségideáljának, valójában a „hideg esztétikumnak” a megtestesülése: „A halott azért volt páratlanul szép, mivel páratlan módon megfelelt azoknak a követelményeknek, amelyeket például a divatos festők tűznek maguk elé, ha eszményien szép nőket akarnak ábrázolni. Minden megvolt benne, ami csak kell: gyönyörű testalkat, gyönyörű bőr, kicsiny, hibátlan láb, gyermekesen, együgyűen bájos száj, finom és szabályos arcvonások, csodaszép haj... És mindez már halott volt, mindez dermedni, halványulni kezdett, és a szépség még ijesztőbbé tette a halottat.” Bunyinnál a nőalakok azok, akik szerelemvágyuk ellenére képtelenek igazán szeretni, az ő sorsuk mindenképp tragikusabb a férfiakénál. Bennük Bunyin műveiben az „eleven szépség” csak akkor jelenik meg, ha az emlékezet összekapcsolja őket a távolba tűnt hazával, Oroszországgal. Ez az „eleven szépség”, az emlékezet és a szerelem összekapcsolódása jellemzi Bunyin életének utolsó remekműve, a *Sötét faszor* (1937–1945) című elbeszélésciklus miniatűr novelláit, melyet kritikusan a „szerelem enciklopédiájának” neveztek.

Bunyint 1933-ban Nobel-díjjal tüntették ki. Az indoklásban szerepelt az *Arszenyev élete* című regénye is, amelyet akkorra még nem fejezett be. A regényt 1927-ben kezdte írni, végül öt könyvből tevődött össze, végleges változatát 1938-ban nyerte el. A mű önéletrajzi indíttatású: egyfelől a múltba veszett, orosz nemesi lét epítáfiuma, másfelől igazi, modern művészregény – arról tudósít, hogyan születik meg a sajátos bunyini látásmód, a létben rejlő titkok és mélységek hogyan hatják át egy érzékeny ifjú életét. Az Arszenyev életében különös figyelmet érdemel a szerző és a hős szólamának egymáshoz való viszonya: a feloldódást a múltban elősegíti, hogy a hős tulajdonképpen

a szerző „koncentrált figurája”, így a szerzői pozíció szubjektivitása természetesen szólal meg a hős lírai szólamában. Igazi „hőse” ugyanakkor ennek a regénynek az emlékezet: „Az emlékezetnek jó ízlése van” – írja Bunyin. Az emlékezet itt is szorosan összekapcsolódik a szerelemmel: Arszenyevnek Likához fűződő, erős érzelmi és erotikus kapcsolatával. A szerelem ebben a Bunyin-műben voltaképpen az alkotás ösztönzője, a művész beavatásának eszköze. Miután Arszenyev végigéli a szerelemmel járó ambivalens érzéseket, a gyengédségtől a pusztító szenvedélyekig s egy időre magára marad, megtalálja őt az alkotás öröme: immár szervesen az életéhez tartozik az írás, ebben leli meg nyugalmát, jelleme megváltozik – férfivá érik. Mikor visszatér hozzá Lika, már másképpen szereti őt, viszont Lika nem tud feloldódni ebben az új szerelemben, nem képes arra, hogy a művész igazi társa legyen, mivel önzését feladni képtelen. Elhagyja, és rövidesen meghal. Am a szeretett lény fizikai megsemmisülése nem pusztítja el Arszenyev szerelmét, vele marad örökre a szerelmi emlékezet, mint az alkotás kiapadhatatlan, s szinte egyedüli forrása. Bunyin regénye összegezi alkotói útját: megszólal benne az író majdnem mindegyik fontos témája és újra teremődnek azok a hangulati elemek, melyek a bunyini próza egyediségét adják. Például a természet iránti szenvedélyes vonzódás, az a felfokozott érzékenység, amellyel a látás és hallás, az illatok és a finom, majdhogynem tapintható formák jelenítődnek meg elbeszéléseiben.

Bunyin 1937-ben fejezte be jóformán egyetlen filozófiai publicisztikáját, a *Tolsztoj felszabadítása* című könyvét. Miután részletesen kifejti Tolsztoj legfőbb eszméit, különös figyelmet szentelve az élet és halál problémájának, szinte akaratlanul hozzá méri magát. Elismerve, hogy Tolsztoj rendkívüli mélységeket tárt fel, mikor a halál fényében az élet értelméről nyilatkozott meg, ám Bunyin szerint a hozzá hasonló, öntudatlan életösztönrel rendelkező emberek szempontjából, akik túlságosan elmerültek a mindennapokban, nagyon messzire ment. Ő úgy véli, hogy minden olyan pillanatot, melyben a lét szépsége nyilvánul meg, át kell élni és meg kell örökíteni, mert ez az egyedüli, ami ellen tud állni a halálnak.

Bunyinék a háború alatt Párizsból Nizza mellé költöztek, az író visszautasította az ajánlatot, hogy más orosz emigránsokhoz hasonlóan Amerikába menjenek. 1945 májusában tértek vissza ismét Párizsba. Szinte életének utolsó napjaiig Csehovról szóló könyvén dolgozott, melyet már nem tudott befejezni. Bunyin, azt lehet mondani, hogy kortársai közül egyedül Csehovot tisztelte igazán. A személyes emlékek rögzítésén túl, ebben a könyvben leginkább az izgatja, volt-e Csehov életében igazi szerelem? A kérdésre igenlően válaszol, Avilovához, s nem feleségéhez fűződő kapcsolatát tartja az író nagy szerelmének.

Bunyin prózáját, emigráns volta ellenére – egyes elbeszélések és az Elátkozott napok kivételével – már 1954-től kiadták a Szovjetunióban. Munkássága a szovjet írók közül jelentős hatást gyakorolt például Konsztantyin Pausztovszkij és Alekszandr Tvardovszkij munkásságára. Műveit nagyra értékelte Vigotszkij, az ismert szovjet pszichológus, aki a *Gondolkodás és beszéd* című munkájában azt bizonyította be, hogy a bunyini sajátos stílus a „belső beszéd” mechanizmusát tükrözi. Fő művét, az Arszenyev életét az orosz tudatfolyam-regény egyik változataként tartja nyilván az irodalomtörténet-írás – a másik Andrej Belij: *Pétervár* című regénye. Noha Oroszországban olvasott írónak számít, manapság mégsem veszi körül olyan hangos dicsőség, mint az újonnan felfedezett emigráns írókat. Bunyin világának mély filozofikussága, személyiségkonceptiójának egyedisége, stílusának líraisága azonban előkelő helyet biztosít számára a XX. század legjelentősebb orosz írói között.